

„ХРОНИКА О ТУРСКИМ СУЛТАНИМА” КАО ИЗВОР ЗА ИСТОРИЈУ БОСНЕ

У средишту занимања писаца XV и XVI столећа, како у византијском свету тако и у Италији, као и у оним деловима Европе који су могли бити угрожени турском опасношћу, налазило се Османско царство, једна од највећих сила оновременог света. Тако су, с једне стране, позновизантијски историчари Лаоник Халкокондил, Дука, Критовул са Имброса и, у нешто мањој мери, Георгије Сфранцис били заокупљени уздизањем турске државе. Снажење Османлија, с друге стране, није могло оставити равнодушним ни ауторе са латинског Запада, као што су, на пример, Паоло Ђовио, Франческо Сансовино или Јохан Леунклавије. Овој групи извора, упадљиво окренутој успону Турака, свакако припада и такозвана *Хроника о турским султанима*. Реч је о историјском делу које је међу савременим истраживачима изазвало велике расправе.

Године 1907. Сејмур де Ричи је обзнанио да је у богатој колекцији папске библиотеке у Ватикану открио један занимљив грчки рукопис којем је због његовог садржаја доделио радни наслов „*Imperatorum Turcarum Historia*”.¹ Доцније се показало да је тај привремени назив превладао тако да је, додуше уз одређене измене, остао на снази до наших дана. Манускрипт је био део библиотечког фонда који је припадао кардиналу Антонију Барберинију (1607-1671) – „*Codex Barberianus Graceus III*”. У следећим годинама суд о овом рукопису

¹ S. de Ricci, *Liste sommaire des manuscrits grecs de la Bibliotheca Barberina*, *Revue des Bibliothèques* 17 (1907) 81-125 (посебно 91).

изрекли су најпре грчки научник Спиридон Ламброс,² а затим и мађарски истраживач Ђула Моравчик.³ И један и други су схватили да се ради о веома вредном извору. Касније се овим источником нарочито бавио професор Георгиос Зорас који је почетком педесетих година XX века у четири наврата издавао поједине делове текста, да би напoкон 1958. године публикувао целокупно дело под називом *Χρονικὸν περὶ τῶν Τουρκῶν Σουλτάνων* („Хроника о турским султанима“).⁴ Важно је напоменути да је ово издање приређено на основу тада позната осамдесет четири листа Барберинијевог кодекса број 111. Околност да су рукопису недостајали како почетак тако и крај, да није било могуће утврдити када и где је састављен и да прекривени тамом остају неки од основних података о непознатом аутору, допринели су врло живој дискусији међу истраживачима. О несумњивој вредности овог извора на посредан али не мање убедљив начин казује и чињеница да је преведен на немачки,⁵ а потом и на енглески језик.⁶

Издавач Г. Зорас је сматрао да је *Хроника о турским султанима* у првобитној верзији обухватала време од Османа I (1288-1326) до самог краја владавине Селима I (1512-1520), дакле раздобље између 1289. и 1519. године.⁷ Сачуван је, међутим само део *Хронике* од средине владавине Мурата I (1359-1389) до почетка владавине Селима I, односно од 1373. до 1513. године. Г. Зорас је био мишљења да је *Хроника о турским султанима* настала после 1513, а свакако пре 1532. године, и да се њен састављач као предлошком непосредно

² Sp. Lampros, *Περὶ τινῶν βαρβερινῶν κωδίκων*, *Νέος Ελληνομνημῶν* 5 (1908) 451-467 (посебно 454-455).

³ Gy. Moravcsik, *Άγνωστον Ελληνικόν χρονικόν περί της ιστορίας των Οθωμανῶν Σουλτάνων*, *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνῶν* 5 (1930) 447-450; *Idem, A magyar történet bizánci forrásai*, Budapest 1934, 238-240. Такође в. M. Gyoni, *Ungarn und das Ungarum im Spiegel der byzantinischen Quellen*, Budapest 1938.

⁴ G. Zoras, *Χρονικὸν περὶ τῶν Τουρκῶν Σουλτάνων (κατὰ τὸν Βαρβερινὸν κώδικα 111)*, Athina 1958, 25-144 (у даљем тексту: Zoras, *Chronikon*).

⁵ *Leben und Taten der türkschen Kaiser. Die anonyme vulgärgriechische Chronik Codex Barberinianus Graecus 111 (Anonymus Zoras)*, Übersetzt, eingeleitet und erläutert von Richard F. Kreutel (*Osmanische Geschichtsschreiber* 6), Graz-Wien-Köln 1971, 25-179 (у даљем тексту: Kreutel, *Leben und Taten*).

⁶ *Byzantium, Europe, and the Early Ottoman Sultans 1373-1513. An Anonymous Greek Chronicle of the Seventeenth Century (Codex Barberinus Graecus 111)*, Translated and Annotated by Marios Philippides (*Late Byzantine and Ottoman Studies* 4), New York 1990, 19-111 (у даљем тексту: Philippides, *Ottoman Sultans*).

⁷ Zoras, *Chronikon*, 17.

користио делом Лаоника Халкокондила, Леонарда са Хиоса и Паола Ђовија.⁸ Умногоне другачије мишљење изнела је Елизабета Захариаду, пошто је после својих проучавања дошла до неких сасвим нових резултата. Истина, она се сложила са оценом да се писац *Хронике о њурским сулџанима* користио поменутиим изворима, али је, према њеном уверењу, то чинио из друге руке. Штавише, сагласно исходу истраживања које је предузела, грчки рукопис у Барберинијевом кодексу 111 је својеврсна парафраза – самосвојна и у знатној мери независна – историјског списка Франческа Сансовина.⁹ Дело овог италијанског аутора из XVI столећа је у Венецији доживело два издања, прво 1571,¹⁰ и друго, нешто измењено, 1573. године.¹¹ После брижљивог упоређивања текстова, Е. Захариаду је на прилично убедљив начин показала зависност *Хронике о њурским сулџанима* од другог издања дела Франческа Сансовина. Због тога је претпоставила да је овај извор морао да настане после 1573. године, када је у Венецији угледало светлост дана допуњено издање Сансовинијевог списка, али и пре почетка XVII столећа.¹² Уз то, упозорила је да се анонимни аутор ослањао и на текст Доротеја Монемвасијског.¹³

Накнадно пронађена још три листа Барберинијевог кодекса 111, које је Г. Зорас публиковао 1966. године, унела су нову светлост у затамњене околности око *Хронике о њурским сулџанима*.¹⁴ Будући да су у овом додатку обухваћени и догађаји из 1596. године, логично је претпоставити да је један одељак морао бити посвећен султану Мехмеду III (1595-1603).

⁸ *Isto*, 307-309, 319-321.

⁹ E. Zachariadou, *To χρονικόν των Τούρκων Σουλτάνων (του Βαρβερινού ελλην. κώδικα 111) και το ιταλικό του πρότυπο*, Thessaloniki 1960, 27-49, 81 (у даљем тексту: Zachariadou, *Chronikon*).

¹⁰ *Gl' Annali ovvero le Vite de principi et signori della casa Othomana ne quali si legono di tempo in tempo tutte le guerre particolarmente fatte dalla natione de'Turchi in diverse provincie del mondo contra i Christiani*, Venetia 1571.

¹¹ *Gl' Annali Turcheschi ovvero vite de principi della casa Othomana ne quali si descrivono di tempo in tempo tutte le guerre fatte dalla natione de Turchi in diverse provincie del mondo con molti particolari della Morea et della case nobili dell' Albania, et dell' imperio et stato de Greci*, Venetia 1573.

¹² Zachariadou, *Chronikon*, 80. Такође је инструктиван и приказ који је објавио проф. Г. Г. Арнакис у часопису *Speculum* 36 (1961) 709-712.

¹³ Zachariadou, *Chronikon*, 64-71.

¹⁴ G. Zoras, *Χρονικόν περί των Τούρκων Σουλτάνων (Προσθήκαι και παρατηρήσεις)*, *Επιστ. Επετ. Φιλ. Σχολ. Πανεπ. Αθηνών* 16 (1965-1966) 597-604.

Ново откриће, с друге стране, неминовно је морало довести и до преиспитивања ранијих датовања. Према томе, *Хроника о турским султанима* састављена је најраније на самом измаку XVI, односно, вероватније, током прве четвртине XVII столећа, али свакако пре 1671. године када је преминуо кардинал Антонио Барберини.¹⁵ Утисак је да се предложено датовање, настало као резултат дугогодишњих научних распри и смештено у релативно широк временски оквир, у приличној мери може сматрати коначним.

Личност непознатог састављача *Хронике о турским султанима* умногоме је остала загонетна, па се његова биографија може свести на свега неколико мање или више утемељених претпоставки. Вероватно се радило о Грку из дијаспоре који је био латинизован и веома наклоњен Венецији.¹⁶ Међутим, не би требало сасвим одбацити ни занимљиву хипотезу да је реч о западњаку који је био веома добро упућен у свакодневни грчки језик.¹⁷ Допуштено је претпоставити да је последње године активног живота провео у грчкој заједници у Италији.¹⁸ У сваком случају, не би се могло рећи да је био особито учен, али је ипак поседовао пристојно енциклопедијско образовање и одлично познавање италијанског језика.¹⁹ Није искључено да је писац *Хронике о турским султанима* био један од бројних агената које су западне силе слале на источно Средоземље како би за рачун европских владара сакупљали поверљива и важна обавештења о Османском царству.²⁰ Отуда и његова изванредна упућеност у турске титуле и администрацију, а у домену занимљиве претпоставке је и мишљење да се при састављању овога списка, можда, ослањао и на поједине турске изворе.²¹ Неопходно је нагласити да су ипак италијански писци, пре свих

¹⁵ Philippides, *Ottoman Sultans*, 14. Такође в. Е. А. Zachariadou, *Σημείωμα για το Χρονικό των Τούρκων σουλτάνων*, *Hellenika* 20 (1967) 166-169.

¹⁶ Philippides, *Ottoman Sultans*, 14-15.

¹⁷ Kreutel, *Leben und Taten*, 16-17.

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ Philippides, *Ottoman Sultans*, 15.

²⁰ *Ibid.* 118, п. 48.

²¹ Ş. Baştav, *Les sources d'une histoire de l'Empire Ottoman rédigée pour un auteur anonyme grec (1374-1421)*, *Belleten* 21, N. 81 (1957) 161-172 указује али без доказивања да је анонимни аутор користио спис Ашикпашазадеа. Cf. Philippides, *Ottoman Sultans*, 118, п. 49.

Франческо Сансовино,²² представљали главно упориште за састављача *Хронике о њурским сулџанима*. Ауторе који су писали на грчком језику, а то је пре свих учени Лаоник Халкокондил, могао је познавати посредно, преко италијанских превода или колоквијалних грчких парафраза.²³

Хроника о њурским сулџанима је написана на народном грчком језику, а дијалект којим се њен састављач користио по свој прилици потицао је из региона Јонских острва,²⁴ мада има речи и израза који воде порекло са Мореје.²⁵ Из тог разлога је овај извор од велике важности и за лингвисте, јер је сачувао свакодневни грчки говор XVI и XVII века. У њему нема ни трага од уобичајених манира византијских писаца који су у изражавању неговали свесну сложеност, уз обиље различитих реминисценција, и у жељи да покажу сопствену ученост, веома радо опонашали античке писце.²⁶ За речник писца *Хронике о њурским сулџанима* се ипак не би могло рећи да је био сиромашан, а одликују га употреба врло ретких речи, с једне, и обилато коришћење туђица, превасходно италијанских и знатно мање турских, с друге стране.²⁷ Нажалост, састављач овог занимљивог текста остао је непознат и тако се на својеврстан начин уврстио у дугачак низ различитих анонимних писаца који су на грчком говорном подручју стварали у особеним условима вишевековне турске врховне власти.

Упркос постојећим размимоилажењима која постоје у историјској науци, а односе се како на аутора и његово порекло тако и на изворе којима се користио, сви се слажу у најважнијем – у оцени да је *Хроника о њурским сулџанима* извор неоспорног значаја и вредности. Њен састављач, јед-

²² За основне податке о Франческу Сансовину в. *Enciclopedia Italiana di scienze, lettere ed arti*, 30, Roma 1936, 760 (G. Reichenbach); P. F. Grendler, *Francesco Sansovino and Italian Popular History 1500-1600*, Studies in the Renaissance 16 (New York 1969) 139-180 (са одговарајућом библиографијом).

²³ Philippides, *Ottoman Sultans*, 14.

²⁴ Zachariadou, *Chronikon*, 16-21; Philippides, *Ottoman Sultans*, 14.

²⁵ Philippides, *Ottoman Sultans*, 14.

²⁶ *Ibid.*

²⁷ Zoras, *Chronikon*, 318-319; Zachariadou, *Chronikon*, 74-79, 82. Уп. Р. Радић – Д. Кораћ, *Занемарени њодаци грчких извора о бици на Косову 15. јуна 1389. године*, Свети Кнез Лазар (Споменица о шестој стогодишњици Косовског боја 1389-1989), Београд 1989, 243.

нодушни су и највећи опоненти у дискусијама око овог источника, није се задовољио само механичким ексцерпирanjem наведених предлогака него је свој спис обогатио и вестима других извора.²⁸ Тим поступком, разумљиво, он је властитом делу обезбедио драгоцен ступањ независности. Упркос свему што је изречено, одређене недоумице о *Хроници о њурским сулџанима* ипак су остале и, утисак је, на расправу о овом занимљивом и загонетном спису још увек није стављена тачка.

Извор о којем је реч подељен је у девет поглавља, тако што сваком султану припада по једно поглавље неједнаке величине. Највише простора заузео је текст посвећен влади Мехмеда II Освајача, скоро 39%, затим Бајазиту II, око 19%, Мурату II, нешто мање од 16%, па Бајазиту I, око 11,5%. Остали султани заступљени су са много мање простора (Мурат I = 3%; Сулејман I = 2%; Муса = 2,5%; Мехмед I = 4%. Селим I = 3%). Босна се помиње у четири од девет поглавља, и то у оним која се односе на султане Бајазита I, Мурата II, Мехмеда II и Бајазита II.

Бајазит I (1389-1402)

После вести о султановом сукобу са краљем Марком – у којој препознајемо помало непрецизне податке о бици на Ровинама 1395. године – писац *Хронике о њурским сулџанима* бележи да је Бајазит I узео многе градове и земље у Угарској и да се вратио у Једрене и склопио мир са Ромејима, са царем Палеологом. Затим бележи да је много житеља Анадолије преселио у Румелију и населио у области око Скопља. И одакле је кренуо у област Босне (τῆς Μλόσινας) и запосео је многе градове и земље и нагомилао је велики плен и задобио мноштво заробљеника. Затим се спустио у област Албаније и Епира, опљачкао и уништио је све на свом путу, јер ова област није имала утврђене градове.²⁹

У даљем тексту непознати аутор доноси веома језгровиту вест о још једном турском нападу на Босну за владавине

²⁸ Zoras, *Chronikon*, 319-320; Zachariadou, *Chronikon*, 82.

²⁹ Zoras, *Chronikon*, 29.

Бајазита I. Он саопштава да је султан после великих успеха на Истоку, у Кападокији, са трупама прешао у Европу, у пределе Румелије. Кренуо је у област Епира против Албанаца и опустошио их. Слично је учинио и са Босном (τὴν Μπόσωνα), а онда се усредредио на неке области у Грчкој.³⁰

Који су то походи на Босну о којима казује анонимни састављач *Хронике о турским султанима*? Постоје извесне недоумице које није лако разрешити. Додатна невоља лежи у чињеници да је хронологија слабија страна *Хронике о турским султанима*. У њој се веома ретко доносе хронолошке одреднице. Колико се може установити, писац *Хронике* је изнесене податке преузео од позновизантијског историчара Лаоника Халкокондила,³¹ и на свој начин их преиначио. Међутим, ваља нагласити да Халкокондил, уз један изузетак (Πόσθωνη),³² не помиње Босну изриком већ говори о њеним житељима које означава архаичним етнонимом Илири.

Колико је познато, деведесетих година XIV столећа забележена су два турска упада, што би значило да је писац *Хронике* имао поуздане предлошке када је обликовао ове вести. Први је био 1392. године, и колико је познато, до судара двеју војски дошло је у источној Босни, на Гласинцу, док је страх од Турака допирао и до хумских земаља.³³ Следећи поход био је у јануару 1398. године када је „неизречена множина” турске војске, предвођена султановим синовима и попуњена војним одредом српског кнеза Стефана Лазаревића, провалила у Босну. Међутим, према вестима Константина Филозофа, због изузетно снажне зиме османлијски одреди су се вратили необављена посла, и малом броју војника и заробљеника пошло је за руком да се врате својим крајевима.³⁴ С друге стране, постоје подаци који указују да је за време тур-

³⁰ *Ibid*, 31.

³¹ Laonici Chalcocondylae Historiarum Demonstrationes, ed. E. Darko, I, Budapestini 1922, 54-55, 61 (у даљем тексту: Chalc.); N. Nicoloudis *Laonikos Chalkokondyles: A Translation and Commentary of the „Demonstrations of Histories” (Books I-III)*, Athens 1996, 180-181, 188-189. Cf. Zoras, *Chronikon*, 343.

³² Chalc. II, 26.

³³ Ђ. Тошић, *Босна и Турци од Косовске до Ангорске бишке*, Зборник за историју Босне и Херцеговине 1 (1995) 90, 96.

³⁴ К. Куев – Г. Петков, *Събрани съчинения Константин Костенечки*, София 1986, 382. Уп. С. Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964, 184 (у даљем тексту: Ђирковић, *Историја*).

је насељавао словенски живаљ.³⁸ Иначе, непознати писац казује о османлијском упаду у Босну до којег је дошло у јануару 1439. године. Том приликом су Турци пустошили земљу и стигли до Јајца, а господар Босне, чије име писац *Хронике* не доноси био је Стефан Твртко II (1404-1409, 1421-1443).³⁹

У наставку састављач *Хронике* бележи да се у Босни налази и земља (᾿αφευγία) господара Стефана Сандаља, да њени становници подражавају ромејски (καμουδιν ρωμείκα) и да их називају кутугери (Κουτουγέρους).⁴⁰ Ова вест је такође преузета из историјског списка Лаоника Халкокондила.⁴¹ Кудугерима су у византијској теолошкој и историјској литератури називане присталице богумилског учења.⁴² У господару Стефану Сандаљу, наравно, треба препознати Стефана Вукчића Косачу.⁴³

Мехмед II (1451-1481)

Највећи број вести о Босни, што наравно није случајно, писац *Хронике о турским султанима* доноси у поглављу о Мехмеду II Освајачу, поглављу које је, већ је речено, најобимније. Ове вести, наравно, тесно су повезане са последњим годинама постојања средњовековне босанске државе. Уопште, највећи број података у византијским и поствизан-

³⁸ Подробније о термину Склавонија в. Р. Радић, *Босна у спису Бертирандона де ла Брокијера*, Зборник за историју Босне и Херцеговине 3 (2002) 97 н. 31-37, са навођењем извора и одговарајуће литературе.

³⁹ Ђирковић, *Историја*, 271; Р. Živković, *Tvrtko II Tvrtković. Bosna u prvoj polovini XV stoljeća*, Sarajevo 1981, 200.

⁴⁰ Zoras, *Chronikon*, 64.

⁴¹ Chalc. II, 26-27.

⁴² *Лексикон српског средњег века*, прир. С. Ђирковић – Р. Михаљчић, Београд 1999, 340 (Ђ. Бубало), са навођењем одговарајућих извора и литературе. Насупрот оваквом тумачењу др М. М. Петровић сматра да кудугери означавају припаднике римокатоличке цркве. В. М. М. Петровић, *Помен богомила-бабуна у Закону правилу светог Саве и „Црква босанска”*, Београд 1995; исти, *Кудугери-богомили у византијским и српским изворима и „Црква босанска”*, Београд 1998; исти, *Свети Сава на Жичком сабору 1221. године и латинска јерес*, Историјски часопис 45-46 (2000) 11-30. Међутим, чини се да Петровићева теорија за сада не наилази на присталице.

⁴³ С. Ђирковић, *Херцег Стефан Вукчић-Косача и његово доба*, Београд 1964, 5 сл.

тијским изворима о Босни односи се на њен пад у руке Османлија.

У првој вести се каже да је султан припремио војску и поверио је Мехмед-паши – препознајемо румелијског бег-лербега Махмуда Анђеловића – који је са осамдесет хиљада војника дошао на границу са Угарском са задатком да спречи Угре да крену у поход. Када је дошао тамо видео је да су Угри већ били умирени. И одатле је Мехмед-паша отишао у Босну и тамо заратио и запосео неколико тврђава. Одатле се вратио на Дунав и сместио се у једну турску утврду у случају да Угри ипак крену у поход.⁴⁴ И ова вест је својеврсна парафраза података које доноси Лаоник Халкокондил.⁴⁵

По свој прилици реч је о добро познатом турском упаду у Босну из фебруара 1458. године. Из других извора је познато да је том приликом озбиљно притиснути босански краљ Стефан Томаш (1443-1461) крајем марта или почетком априла потписао мир и прошао релативно добро: султан је одустао од тражења градова и задовољио се са свега девет хиљада дуката харача.⁴⁶

Следећа вест о Босни је посредна јер се наводи у контексту неких догађаја везаних за историју Србије. Говори се о походу на Смедерево, у Расији (εἰς τὴν Ράσια), како вели непознати писац. Каже се да је преминуо деспот Лазар, а остала је његова жена са једним женским дететом. Њој је пошло за руком да задржи власт и град Смедерево (Σιδερόβια). Удовица је дала своју кћерку за жену господару Босне и уредила је да он свој дукат (τὸ δουκάτο) обједини са жениним и да направе један. А када су Турци видели како се тамо одвијају ствари дошли су да нападну Смедерево. Браниоци су схватили да им се не могу супротставити. Онда је жена кључеве града дала архонтима и послала их је султану Мехмеду. Овај их је примио са великим задовољством и даровао им је милост. Дозволио је госпођи да узме све што хоће из тврђаве. Она је затим отишла у Угарску, а султан је узео град Смедерево са господством над Србима и одатле се радосно вратио у

⁴⁴ Zoras, *Chronikon*, 98.

⁴⁵ Chalc. II, 202-203, Cf. Zoras, *Chronikon*, 345.

⁴⁶ Ђирковић, *Историја*, 316-317. Такође в. и F. Szakály, *Phases of Turco-Hungarian Warfare before the Battle of Mohács (1365-1526)*, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 33 (1979) 93-96.

Цариград.⁴⁷ Реч је о познатим догађајима који се односе на Јелену Палеологину, кћерку византијског деспота Томе Палеолога и супругу претпоследњег владара српске средњовековне државе деспота Лазара Бранковића (1456-1458).⁴⁸ Њена кћи – реч је о Мари (Јелени),⁴⁹ која није била јединица већ једна од три кћери Лазара Бранковића⁵⁰ – удала се за последњег босанског краља Стефана Томашевића (1461-1463).⁵¹ Узгред, ове вести *Хронике о турским султанима* садрже извесне непрецизности и одређена поједностављивања. Одељак о којем је реч преузет је из Халкокондиловог дела и на већ устаљени начин преиначен, поготово када се ради о етнонимима.⁵²

Веома подробен извештај о турском нападу на Босну, а после извештаја о запоседању неких острва у Егејском мору, доноси писац *Хронике о турским султанима*. Он најпре истиче да је султан покренуо рат против Босне – реч је о пресудним догађајима из 1463. године. – а затим доноси необичан податак да они, дакле житељи Босне, говоре бугарски.⁵³ Није лако објаснити ово место у *Хроници*. Ваља упозорити да њен састављач на једном месту за краља Марка каже да је господар Бугарске.⁵⁴ Да ли су то некакве реминисценције и нејасна и магловита сећања на Прво бугарско царство или Самуилово царство, државе које су се на врхунцу своје моћи распирале на великом делу Балканског полуострва? Да читаво питање буде још занимљивије, овај део *Хронике* нема ослонца у спису Лаоника Халкокондила.

У наставку непознати аутор истиче да је њихов, дакле босански највећи град Јајце (Γαϊτζα). Онда следи једна занимљива и несвакидашња реченица у којој се са много хвалоспева говори о босанском становништву. Наиме, писац

⁴⁷ Zoras, *Chronikon*, 102-103.

⁴⁸ М. Ласкарис, *Византијске принцезе у средњовековној Србији, Прилог историји византијско-српских односа од краја XII до средине XV века*, Београд 1926 (репринт 1990), 101 сл.

⁴⁹ О њој је недавно подробно писао Ђ. Тошић, *Последња босанска краљица Мара (Јелена)*, Зборник за историју Босне и Херцеговине 3 (2002) 29-60.

⁵⁰ Д. Спасић – А. Палавестра – Д. Мрђеновић, *Родословне таблице и грбови српских династија и властеле*, Београд 1991², 122.

⁵¹ *Историја српског народа*, II, Београд 1982, 306 сл. (М. Спремић).

⁵² Chalc. II, 216-217. Cf. Zoras, *Chronikon*, 345.

⁵³ Zoras, *Chronikon*, 113.

⁵⁴ *Ibid*, 29.

Хронике наглашава да су становници Босне лепо и јуначни и, додаје, да је тако све до наших дана.⁵⁵ Подсетимо се да је *Хроника о турским султанима* састављена на самом крају XVI или у првим деценијама XVII столећа, али свакако пре 1671. године, што значи да њен аутор поменуће позитивне квалификације приписује и становништву Босне тога времена, то јест XVII века. Опет је неопходно нагласити да на овом месту *Хронике* нема никаквог утицаја Халкокондиловог предлошка. Према томе, изнето запажање припада личним пишчевим оценама.⁵⁶

У тексту *Хронике* који следи њен састављач се ослања на Халкокондилове вести, али их умногоме сажима и на себи својствен начин преиначује. Дакле, Лаоник Халкокондил веома подробно описује ове догађаје који се односе на пад Босне,⁵⁷ далеко опширније него писац *Хронике о турским султанима*. Можемо да прочитамо како је султан започео рат, јер житељи Босне нису желели да му плате харач на који су били обавезни. Од раније они су плаћали сто педесет хиљада флорина. Господар Босне – реч је наравно о последњем босанском краљу Стефану Томашевићу којег непознати аутор не именује – наводно је рекао: „Ја нећу да дам толико богатство султану него ћу за тај новац да опремим војску и да му се супротставим. Ако он дође и порази ме, ја ћу узети то богатство и отићи ћу на друго место, јер ће ми са тим новцем сваки господар пружити помоћ”.⁵⁸

Када је султан чуо за овакву одлуку босанског краља окупио је војску у Једрену, кренуо је и прешао реку Деробицу (Дероплитца) која одваја Бугарску од Босне.⁵⁹ Упркос извесним недоумицама хидроним Деробица би морао да се заправо односи на реку Дрину.⁶⁰ Овога пута саопштава непознати писац *Хронике*, Мехмед II Освајач је са собом водио сто педесет хиљада коњаника, без јаничара и без азапа, и без оних

⁵⁵ Zoras, *Chronikon*, 113.

⁵⁶ Zoras, *Chronikon*, 253 п. 4 наглашава ово место као пример да непознати писац исказује стање ствари из њему савремене епохе. На другом месту (232, н. 7) истиче то као његову одлику, односно својеврстан манир и упозорава да има више таквих примера у *Хроници*.

⁵⁷ Chalc. II, 277-289.

⁵⁸ Zoras, *Chronikon*, 113.

⁵⁹ *Ibid*, 113.

⁶⁰ Kreutel, *Leben und Taten*, 259.

који су водили камиле, муле и друге животиње.⁶¹ Број учесника похода је свакако претеран. Султан је напао и заузео тврђаву звану Топица (Τοπίτζα) – овде се уз извесне недоумице можда може препознати тврђава Бобовац,⁶² најтврђи град Босне⁶³ – а послао је Махмуд-пашу са делом одабране војске да крене на Јајце у којем се налазио краљ Босне. Краљ је отишао у други град који се звао Кључ (Κλίσα). Мехмед паша га је следио, а за њим је дошао и султан. Тада су се предали сви градови у Босни, а узели су и тврђаву Добрица (Ντόμπριτζα).⁶⁴ Ако је Топица заправо Бобовац, онда остаје нејасно који град се крије под називом Добрица.⁶⁵ Умесно је упозорити да је према једном савременом извештају у походу из 1463. године султан Мехмед II Освајач у земљама босанског краља Стефана Томашевића и херцега Стефана Вукчића Косаче освојио чак сто седамнаест градова.⁶⁶

Како бележи писац *Хронике о турским султанима*, сви градови и земље су пристали да плаћају харач под условом који им дозвољавају њихови закони (ζακόνια).⁶⁷ На овом месту писац се користи термином закон, дакле словенском туђицом у његовом грчком тексту.⁶⁸ Султан је тада поставио посаде у све градове, укључујући и Кључ у којем је био краљ Босне и његов нећак (ὁ ἀνεψίος τοῦ);⁶⁹ то је јака тврђава и тешко се може заузети јер је окружена јарковима и даље мочваром пуном воде. Турци су ушли у воду, у мочвару; они

⁶¹ Zoras, *Chronikon*, 113.

⁶² Такву идентификацију уз приличан опрез предлаже Kreutel, *Leben und Taten*, 271.

⁶³ В. Ђоровић, *Хисторија Босне*, Београд 1940, 555; Р. Анђелић, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska. Stolna mjesta bosanskih vladara u XIV i XV stoljeću*, Сарајево 1973, 23. сл.

⁶⁴ Zoras, *Chronikon*, 113.

⁶⁵ У недавно објављеној студији Ј. Мргић-Радојчић, *Доњи краји: Крајина средњовековне Босне*, Београд 2002, 379-398 међу читавим низом босанских градова, осим већ поменутог Бобовца, наведено је неколико који би можда могли да дођу у обзир у трагању за Добрицом: Бобац, Водице, Врбенац (?), Дабрац, Дубица. Уопште, о градовима средњовековне Босне в. Д. Ковачевић-Којић, *Градска насеља средњовековне босанске државе*, Сарајево 1978, 9 сл.

⁶⁶ Ђирковић, *Историја*, 329-330.

⁶⁷ Zoras, *Chronikon*, 113.

⁶⁸ Kreutel, *Leben und Taten*, 226 п. 121; Philippides, *Ottoman Sultans*, 182 п. 95.

⁶⁹ Zoras, *Chronikon*, 113. Реч ἀνεψίος (ἀνεψίος) у грчком језику има прилично широко значење: пре свега она значи нећак, односно сестрић или братанац. Међутим, може да значи и брат од стрица или тетке, па чак и стриц. Овде је реч о противкраљу Радивоју Остојићу (1432-1435, 1443-1446) који је био стриц последњег босанског краља Стефана Томашевића. В. Ђирковић, *Историја*, 266 et passim. Такође в. М. Вркović, *U Jajcu izdane isprave bosanskih vladara*, *Radovi iz povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru* 40 (1998) 137-138.

су секли рогозину из мочваре и правили су снопове којима су се користили да попуне јаркове. Турски војници су пришли толико близу и опколили град да су становници били поколебани, па су из тврђаве послали писмо Махмуд-паши тражећи опроштај због кривице коју је учинио њихов краљ. Договорили су се, и Кључ се предао, док су краљ и његов нећак – заправо стриц Радивој Остојић⁷⁰ – били заробљени.⁷¹

А краљева жена је била у Рагузи (Дубровнику) са целокупним богатством.⁷² Реч је о краљици Катарини, супрузи Стефана Томаша и маћехи Стефана Томашевића.⁷³ Када је султан за ово сазнао затражио је од житеља Рагузе (Дубровника) да му пошаљу краљицу са свим њеним богатством. Они су одговорили да је она отишла код папе у Рим. Претпоследња краљица Босне је тамо остала до краја живота.⁷⁴

У наставку похода султан је кренуо против војводе Сандаља (Стефана Вукчића Косаче) чије се војводство (тò бoуkѡ̀до) граничило са Рагужанима (Дубровчанима), са којим су били у рату због једне веома лепе Фирентинке. Турци су упали у ту област опустошили је и узели велики број заробљеника. Изговор за овакву акцију састојао се у томе да је војвода Сандаљ (Стефан) узео ову Фирентинку и напустио жену католкињу која је са сином отишла у Рагузу носећи своје богатство. Сандаљев (Стефанов) син је дошао Турцима и наговорио је Мехмеда II Освајача да упадне у Сандаљево војводство и да га заузме. Међутим, босански великаш је ушао у снажну тврђаву и султан није био у стању да га ухвати.⁷⁵ Већ је речено да се под Сандаљем из *Хронике о турским султанима* крије његов синовац Стефан Вукчић Косача, а занимљива епизода о лепој Фирентинки у коју се он загледао везана је за херцегов рат против Дубровника који је почео 1451. и завршио се 1454. године.⁷⁶

⁷⁰ В. претходну напомену.

⁷¹ Zoras, *Chronikon*, 113.

⁷² *Ibid.*

⁷³ О њој је недавно писао Ђ. Тошић, *Босанска краљица Катарина (1425-1478)*, *Зборник за историју Босне и Херцеговине* 2 (1997) 73-112.

⁷⁴ Zoras, *Chronikon*, 113-114.

⁷⁵ *Ibid.*, 114.

⁷⁶ J. Radonić, *Herceg Stipan Vukčić Kosača i porodica mu u istoriji i narodnoj tradiciji*, *Zbornik u slavu Vatroslava Jagića*, Berlin 1908, 406-414; С. Ђирковић, *Вести Брoља да Лавело као извор за историју Босне и Дубровника*, *Историјски часопис* 12-13 (1961-1962) /1963/ 169-172.

Мало касније аутор *Хронике* казује о даљој судбини босанског краља. Мехмед II Освајач га је бацио у окове и одсекао му је главу. Када је чуо за султанову одлуку да га убије, босански краљ је наводно завапио: „Овде имам твоја писма и обећање; обећао си да ћу ја негде боравити, а сада хоћеш да ми одрубиш главу. То је неправедно, јер си прекршио дато обећање”. Ипак, султан му није поштедео живот.⁷⁷ И на овом месту је Лаоник Халкокондил послужио као предложак састављачу *Хронике о турским султанима*, али код ученог Атињанина нема драматичне жалопојке Стефана Томашевића изречене у првом лицу.⁷⁸

Још једна вест о Босни из времена владавине Мехмеда II Освајача сачувана је у *Хроници о турским султанима*. Међутим, већ се ради о Босни као делу Османског Царства. Такође је важно нагласити да се историјско дело Лаоника Халкокондила завршило са 1463. годином, па вест која следи не потиче из његовог списка.⁷⁹ Остало је записано да је санџак-бег Босне са великом војском продро у Угарску све до Зогабије (Загреб) и узео је десет хиљада заробљеника. Потом је отишао у Далмацију где су области Венецијанаца. Продро је толико далеко да је дошао близу Венеције и до Фриулија (Фурланија) на копну.⁸⁰ Премда делује конзистентно, ова вест садржи податке о најмање два турска похода. Први, који је погодио хрватске области, одиграо се између 1470. и 1472. године.⁸¹ Други, окренут према Венецији и Фурланији, одиграо се 1477. године.⁸²

⁷⁷ Zoras, *Chronicon*, 114.

⁷⁸ Chalc. II, 289.

⁷⁹ Zoras, *Chronikon*, 345.

⁸⁰ *Ibid*, 118.

⁸¹ J. von Hammer, *Historija Turskog (Osmanskog) carstva*, I, Zagreb 1979, 209. Cf. Kreutel, *Leben und Taten*, 227 n. 133.

⁸² Ф. Бабингер, *Мехмед Освајач и његово доба*, Нови Сад 1968, 306-307; С. Imber, *The Ottoman Empire 1300-1481*, Istanbul 1990, 235-237. Cf. Kreutel, *Leben und Taten*, 227 n. 133.

Бајазит II (1481-1512)

И, напоследку, у поглављу које се односи на султана Бајазита II видимо да је одмах на почетку владавине новог султана, а после смрти великог Мехмеда II Освајача, дошло до неколико покушаја да се поколеба владавина Турака у појединим областима. Наводе се жупан Никола који је посекао много Турака, затим Иван Црнојевић, за кога анонимни аутор вели да је чувени човек. С друге стране, поново се огласио и стари османлијски непријатељ угарски краљ Матија Корвин који је окупио војску и желео да протера Турке преко Дунава, али га је омео немачки цар који је упутио своје одреде против Угарске и у бици му нанео много штете. Тада је устао и дука Влахије (ὁ δοῦκας τῆς Βλαχίας), војвода Стефан (ὁ βοιβόντας Στέφανος), који је узео неке одреде од Матије Корвина и своју властиту војску и гонио је Турке у Босни и чак је освојио део њихових тамошњих територија.⁸³ Реч је о молдавском кнезу Стефану Великом (1457-1504) и првим ратним искушењима новог султана Бајазита II.⁸⁴

*

Када се узму у обзир сви подаци које аутор *Хронике о шурским султанима* доноси о Босни, а они су бројни и прилично подробни, може се закључити да је непознати писац релативно добро познавао последњих неколико деценија историје босанске државе. Ту се, пре свега, мисли на односе средњовековне босанске државе и Османског царства, које је у средишту занимања овог аутора. За податке које доноси о Босни се не би могло рећи да су нови и непознати, али у сваком случају представљају значајну допуну вестима осталих извора. Анонимни састављач није ропски подражавао своје изворне предлошке, пре свега позновизантијског историчара Лаоника Халкокондила, али и друге писце – без об-

⁸³ Zoras, *Chronicon*, 123.

⁸⁴ N. Jorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, II, Gotha 1909, 257 sq., 283.

зира на то да ли се њима користио непосредно или преко италијанских парафраза, Франческа Сансовина, пре свега – него их је не само препричавао на један самосвојан начин него каткад и унеколико допуњавао новим подацима и личним оценама. Непосредност и једноставност са којом писац *Хронике о турским султанима* казује о историји средњовековне босанске државе – каткад са мешавином уобичајене хроничарске наивности, с једне, али и цепидлачке прецизности, с друге стране – чини овај извор драгоценим за збивања на тлу Босне у периоду од безмало једног столећа, дакле од деведесетих година XIV до осамдесетих година XV века. Поготово, ако се има у виду да је овај текст био донекле ван видокруга проучавалаца средњовековне босанске државе.

RADIVOJ RADIĆ

„CHRONICLE OF THE TURKISH SULTANS” AS A SOURCE FOR THE HISTORY OF BOSNIA

Summary

Considering all information given by the author of the „Chronicle of the Turkish sultans” about Bosnia, which numerous and detailed, it could be concluded that the unknown writer knew quite well the last couple decades of the Bosnian history. This statement relates primarily to the relations of the medieval Bosnian state and the Ottoman Empire, being focus of attention of this chronicle. It cannot be said that his information regarding Bosnia was new and not known, but in any case they were and still are an important supplement to the information gathered from other sources. The anonymous writer had not blindly imitated his sources, before all the late Byzantine historian Laonikos Chalkokondyles, but the other writers as well, regardless the fact whether he used their works directly or through the Italian paraphrases, Francesco Sansovino before all. He tried to give his interpretation, but also to supplement them with new information and personal evaluations. The directness and simplicity with which the author of the „Chronicle of the Turkish sultans” tells the story of history of Bosnia, sometimes mixing the usual naiveté of the chronicler and extreme preciseness makes this source very valuable for reconstruction of the events that occurred on the Bosnian territory for almost a century, from the nineties of the XIV until the eighties of the XV century. Especially if one bears in mind that this text was somewhat out of sight of researchers of the medieval Bosnian state.